

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В ОПОВІДАННІ Д. МІКЕША “HOW TO DIE”

В статті розглядається проблема комічного як естетичної категорії та іронії як його різновиду. Аналізуються мовні засоби, які реалізують комічний ефект в оповіданні Д. Микеша “How to Die”.

Ключові слова: комічне, іронія, комічний ефект.

В статье рассматривается проблема комического как эстетической категории и ирония как его разновидность. Анализируются языковые средства, реализующие комический эффект в рассказе Д. Микеша “How to Die”.

Ключевые слова: комическое, ирония, комический эффект.

The article looks at the problem of the comic as an aesthetic category irony being its component. The language means rendering the comic effect in the short story “How to Die” by D. Mikes are analysed.

Key words: the comic, irony, the comic effect.

Комічне — одна з найскладніших категорій естетики. Поняття “комічне” охоплює як природні події, об’єкти, зв’язки, що виникають між ними, так і певний вид творчості, суть якої зводиться до свідомого конструювання певної системи явищ або понять, а також системи слів з метою викликати ефект комічного. Крім того, комічне пов’язане зі специфічним колом переживань та з різноманітністю досвіду суспільної свідомості. Комічне вступає в протиріччя з законами логіки, правдоподібністю ситуації та образів, звичайних зв’язків та закономірностей, обіграє ці протиріччя, прагнучи залишатися на боці здорового глузду. Інакше кажучи, основною парадигмою, котра пронизує та об’єднує численні його форми, можна вважати парадигму парадоксального [4:12].

Актуальність статті визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення естетичних катего-

рій та мовних засобів, що виражають їх, у художній прозі та мистецтві.

Мета статті полягає у розробці видів комічного та дослідженні мовних засобів реалізації комічного ефекту.

Мету роботи зумовила постановка конкретних **задач**:

- визначити, що таке комічне, чим воно відрізняється від інших категорій естетики;
- обґрунтувати механізм комічного як несподіваного смислового перепаду, визначити ступінь комічного у всіх його різновидах;

Об'єктом дослідження виступає сукупність різноманітних мовних засобів — лексичних, лексико-синтаксичних та синтаксичних, що призводять до виникнення комічного ефекту.

Предметом дослідження є механізм породження комічного в художньому творі.

Матеріалом дослідження слугує оповідання Д. Мікеша “Як вмирати” (“How To Die”).

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше були виокремлені відтінки емоційного значення комічного на мовному рівні, дозволяючи вивчити механізм його реалізації.

Проблема комічного досліджувалася такими вченими, як: І. Арнольд, І. Бергсон, Г. Виноградова, І. Гальперін, Т. Гобс, К. Горшкова, І. Грайс, Г. Колшанський, В. Кухаренко, Г. Ланчуковська, Р. Леман, Т. Любимова, Т. Манякіна, О. Овсяннікова, О. Черновол-Ткаченко та ін.

Під комічним у цьому дослідженні розуміється естетична категорія (протилежна трагічному та високому), що охоплює як природні події й зв'язки, що виникають між ними, так і певний вид творчості, суть якої зводиться до конструювання певної системи явищ, понять, та системи слів з метою викликати ефект комічного [4: 7]. Крім того, комічне визначається як несподіваний смисловий перехід на рівні смислу почуття з очікуваним розвитком думки чи ситуації. Ця категорія може протиставлятися багатьом чому, чим пояснюється велика кількість теорій та тлумачень, з нею пов'язаних [1 : 237].

Проблеми комічного вивчають літературознавство, естетика, філософія, психологія та інші науки, що визначають найбільш поширеним сигналом і водночас очевидним його результатом сміх. Однак самого цього критерію ще не достатньо, щоб виділити явища й переживання комічного з ряду інших. Тому необхідно відокремити сміх як явище фізіологічне від явища естетичного, так як очевидним є факт

існування двох видів сміху — справжнього, умовно кажучи “комічного”, та доісторичного (“прасміху”), причиною якого завжди були і є суто фізіологічні процеси.

Логіка започаткованого дослідження вимагає уточнення таких понять як “комічне” й “смішне”. Зважимо на відсутність єдності поглядів у спеціальній літературі щодо визначення категорій комічного та його складових. Найбільш типовими причинами є такі:

- по-перше, визначенню суті комічного істотно перешкоджає його надто значна рухливість ;
- по-друге, об’єктом комічного, тобто смішного, можуть бути дуже різні за своєю сутністю явища;
- по-третє, комічне — це родове поняття для позначення засобів, що застосовуються до різних за своєю смисловою та емоційною складністю ситуацій національної культури та соціального життя;
- по-четверте, парадоксальна, аномальна невідповідність між позитивними емоціями, викликаними сміхом, та мірою зла, що криється в речі, яка викликала сміх, є основною перешкодою для усвідомлення суті комічного [1: 218].

Найбільш поширеною формою комічного, яка як найточніше виявляє його суть, є іронія.

Вже досить тривалий час в літературі залишається найбільш поширеним визначення іронії як форми висловлення думки, коли слово або вислів набувають в мовному контексті значення, протилежного буквальному смислу, або такого, що заперечує його, Таке розуміння феномена іронії являється непевним, оскільки трапляються випадки, які реалізують іронію, але при цьому не породжують логічно “протилежного змісту” [5: 90].

Загальну ознаку, яка об’єднує різні види іронії, можна визначити як умисну “абсурдність” вислову, яка, однак, не перешкоджає адекватному розумінню відповідної ділянки тексту. При цьому даний засіб має своєрідний “ігровий” (сміховий) характер та орієнтацію на певний “негативний” в уявленні об’єкта, якщо навіть іронія “добра” [5: 92].

Т. Любимова відрізняє такі категорії комічного:

а) *іронія* — збереження двозначності, коли явний смисл протилежний смислу прихованому; на відміну від обману, прихований справжній смисл доступний для сприймаючого;

б) *дотепність* — швидке й відверте перевертання смислу у мові, в жестах чи в ситуації, яка не призводить до негативного розчарування, а дарує сприймаючому задоволення від самої гри зі смислом;

в) *гумор*, у якому елемент гри, розважальності переважає над функцією виявлення та знищення негативних явищ, з його відтінками заступінню інтелектуалізації: від грубих та беззлобних жартів до витонченого жартівного тону [4: 60].

Таким чином, суть комічного в усіх його різновидах єдина — в основі комізму лежить відгук на певну негативну цінність, інакше кажучи — парадоксальна цілісна орієнтація. Це відчуте, усвідомлене сприймаючим зло, а тому прощене. Проте сам негативний ефект, який є об'єктом осміяння, величина нестала для різних культурних та історичних епох [4: 20].

О. Черновол-Ткаченко вважає, що комічне — це багатофункціональна, багатобічна естетична соціально значуща та національно маркірована категорія, в основі якої лежать знищення одного з членів дихотомії свідоме /підсвідоме, реальне/ірреальне, форма/зміст, абстрактне/конкретне тощо задля з'ясування істинного смислу комічної ситуації, завдяки чому реципієнт одержує позитивні емоції, які найчастіше виявляються сміхом чи посмішкою [5: 88].

Відбиття цих суперечливих зв'язків у писемній та усній мові має суто специфічний, національно обумовлений характер і продукт як суб'єктивного сприйняття автором художнього твору згадуваних суперечностей, так і об'єктивними особливостями мислення кожного члена тієї чи іншої етнічної групи.

Комічне може бути безтурботно-гумористичним чи гнівно-сатиричним.

Містить в собі жарт, анекдот, карикатуру. Комічне відбиває атмосферу свого часу, його особливості й деталі. Навіть традиційні комічні персонажі, маски, які залишаються незмінними впродовж століть, по-справжньому хвилюють і звеселяють переважно тоді, коли їх актуалізовано стосовно подій та реалій повсякдення.

Для теорії комічного велике значення мала концепція “гуморів”, сформульована англійським драматургом Б. Джонсоном. Для Джонсона термін *humor* мав дещо інший зміст, аніж той, що його ми вкладаємо в це поняття. Для нього гумор — це риса характеру, панівна пристрасть в людині, котра, за умови зведення до крайності, може спричинити всілякі дивацтва, химери, чудернацькі манери. Гумор, за Джонсоном, не обов'язково мусить увінчуватися сміхом, він має розкривати характер людини. Теорія “гуморів” була основною для Джонсона. Згодом вона дістала відображення в англійському реалістичному романі XIX століття [3: 160].

Комічними можуть бути і роман, і поема, і повість, і казка, і фільм, і малюнок, і ілюстрація, і комікс. Одначе цими жанрами сфера комічного не вичерпується. Існують ще "малі форми". Епіграма належить до простих форм. Це короткий сатиричний вірш. До цієї ж групи належать жарт, гра слів, афоризм, "гостре" слівце, загадка, прислів'я та приказка. До комічного належать каламбури, помилки і навіть випадкові упущення, шаради, кумедні співставлення тощо [2: 22].

Ця різноманітність та розмаїття жанрів комічного свідчать про те, що комічне може охоплювати собою майже всі прояви нашої особистості та суспільної свідомості. Але не в усіх видах мистецтва комічне однаково легко набуває свого вияву. Найрідше воно зустрічається в архітектурі.

Найбільшим розмаїттям визначаються літературні види комічного. Саме література, мистецтво слова, надає максимальних можливостей для гри зі словом, тому майже будь-який текст можна прочитати тоном, який зробить його смішним, обіграти його емоційно.

Так само, як немає чітких прозорих кордонів між видами комічного (вони часто зустрічаються разом і переходять один одного), так і жанри комічного у мистецтві мобільні і не визначені раз і назавжди. Іронія, наприклад, не може бути дотепною. Іронія виникає тоді, коли смисл висловлювання перевернуто, про об'єкт висловлюється думка, протилежна справжньому змістові (іронія буквально означає "удавання"), але мається на увазі, що справжній смисл відомий [2: 19].

Аналіз мовних засобів, які беруть участь в актуалізації комічного на лексичному рівні, дозволяє відокремити механізм його реалізації.

Лексичні засоби репрезентації комічного досить чітко підрозділяються на групи за структурними особливостями тих моделей, в межах яких відбувається актуалізація комічного. Деякі групи перебувають в рамках більш вузького розуміння слів у смислі, протилежному буквальному з метою глузування.

Але з ускладненням плану висловлювання (полісемантичні слова, сполучення-кліше) ускладнюється і обсяг понять, які передаються за допомогою прямих і переносних значень лексичних одиниць — переносне значення далеко не завжди є запереченням прямого; співвідношення між ними значно складніші і не зводяться до антифразису.

Найбільш простим випадком актуалізації є той, в якому комічне реалізується в семантиці окремого слова тексту (найчастіше в іменнику, дієслові або прикметнику). На лексичному рівні висловлення комічного можливе через одночасну реалізацію двох або декількох

лексично-семантичних варіантів полісемантичного слова. Одним з важливих засобів досягнення комічного ефекту є лексичний повтор.

Виразальним та продуктивним засобом висловлення комічного є використання риторичних запитань. В англійській мові для реалізації комічного можуть використовуватись три типи риторичних запитань: загальне, спеціальне та розділове. Посилення емоційно-експресивного значення комічного тексту можливе при допомозі відокремлених синтаксичних конструкцій [4: 68].

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що комічними вважаються ті явища життя та образи мистецтва, котрі викликають сміх. Комічне існує в житті об'єктивно, і його відображення є в літературі. Комічне — обов'язково смішне, проте не все, що смішне, можна назвати комічним. Комічне завжди осмислене, соціально забарвлене. В його основі лежить протилежність між новим і старим, тим, що з'являється, і тим, що припиняє своє існування. Сміх може слугувати засобом самокритики і критики недоліків нашого життя. Тому комічне може мати різне емоційне забарвлення.

Комічне в творчості Д. Мікеша зумовлено екстралінгвістичними факторами. Д. Мікеш — угорець за походженням, прожив усе своє свідоме життя в Англії. В його творах завжди присутній погляд неанглійця, самого автора, на англійців та їх психологію й світогляд.

В оповіданні “**Як вмирати**” (“*How To Die*”) реальні події тлумачаться іронічно. Реальні факти, які функціонують як уточнююча деталь, переплітаються з висновками автора, які представлені у вигляді суджень про те, що він описує. Причому вони завжди реалізують комічний ефект. В даному випадку межа між гумором та іронією дуже тонка.

Розглянемо, за допомогою яких засобів досягається комічний ефект.

В першому реченні *The English are the only race in the world who enjoy dying* ефект комічного досягається за рахунок парадоксу: *who enjoy dying*, так як дієслово “*enjoy*” припускає позитивні емоції та позитивну конотацію. Парадокс представлений за допомогою оксюморона та є засобом вираження ставлення автора до англійців. В словосполученні *the only race* слово *only* є посилюючим прислівником, яке припускає чекання дуже значного і важливого, сказаного про націю, що приводить до комічного ефекту.

В наступному реченні *Most other people contemplate death with fear; the English look forward to it with gusto* комічний ефект досягається за раху-

нок положення стилістично несумісних лексичних одиниць. Слово-сполучення *to contemplate death with fear* описує ставлення англійців до смерті. Дієслово *to contemplate*, яке відноситься до пласту літературної лексики та робить загальний тон речення серйозним, протиставляється в реченні словосполученню *look forward to it with gusto*, яке має в собі лексику, що відноситься до розмовного стилю. Міцний комічний ефект твориться за рахунок використання іменника *gusto*, який означає “захват”. В перших двох реченнях автор використовує антитезу (англійці — *the English* — протиставляється іншим людям — *most other people*) та протистояння стилістичних реєстрів, високого та низького стилів.

Наступне твердження *They speak of death as if it were something natural* набуває гумористичного забарвлення за рахунок введення умовного способу *as if it were*. Саме твердження без цього словосполучення — істинне, правдиве, але за рахунок заперечення істини спостерігається парадокс та насмішка над рисами характеру англійців — чопорністю та замкненістю. Прикметник *natural* в цьому випадку енантіосемічний, тобто реалізує значення, протилежне узуальному, зафіксованому словником.

В наступному реченні *Foreign insurance agents speak of “certain possibilities” and the “eventuality” that “something might happen to you”* зіставляється реакція англійця та неанглійця на страхування життя. Страховий агент за межами Англії, говорячи з клієнтами, використовує евфемізми: *certain possibilities* та *“the eventuality” that “something might happen to you”*. Англієць із захватом думає про те, що страхова компанія повинна буде виплатити страховку перед його смертю: *The English make careful calculations and the thought that the insurance company will have to pay up always sweetens their last hours*. Слово-сполучення *careful calculations* містить актуалізований прикметник *careful*, який притягує увагу читача, називаючи одну із основних, на думку автора, рис характеру англійців — педантичність. Комічний ефект досягається за допомогою опису причини, якою можна прикрасити останні хвилини вмираючого, — обов’язку страхової компанії, яка має виплатити страховку. Автор використовує модальне дієслово *to have to*, в якому присутня імплікація диктату, та дієслово *to sweet* з імплікацією задоволення від цього диктату. Перебільшення без наявної причини призводить до комічного ефекту; його створенню також сприяє антитеза (зіставлення відношення до страхування в Англії та за кордоном), евфемістичне словосполучення *certain possibilities, the eventuality that*

something might happen to you та гіперболізоване словосполучення *will have to pay up always sweetens their last hours*.

Речення *Nowhere in the world do people make so cruel jokes about the aged and the weak as here* емпатичне за рахунок гіперболи, з якої воно починається (*Nowhere in the world...*). Поява комічного ефекту зумовлена оксюмороном — словосполученням *cruel jokes*, в якому прикметник *cruel* має негативну конотацію, а його поєднання зі словом *jokes* призводить до комічного ефекту.

Складнопідрядне речення *And when the moment comes, the English make no fuss* починається з підрядного речення часу, в якому використовується загальноживана лексика та набуває урочистого звучання. Контекстуальним змістом іменника *the moment* є момент виходу з життя. Тобто слово набуває високого змісту. В головному реченні ... *the English make no fuss* словосполучення *make no fuss* різко контрастує з лексикою підрядного речення. Іменник *fuss* співвідноситься з людською суєтою, клопотами, повсякденними справами. В цьому реченні автор співвідносить високу та низьку лексику — використовує антитезу, що призводить до комічного ефекту.

В реченні *They are not a great people for famous last words* автор використовує іменник *people* в генералізованому значенні. В словосполученні *they are not a great people* неозначений артикль *a* являє собою актуалізовану лексичну одиницю, що призводить до комічного ефекту. *A great people* в цьому реченні означає “велика нація“, характерною рисою якої є відсутність високих слів в останні моменти життя. Комічний ефект досягається за рахунок ефекту обманутого очікування, так як *famous last words* — це не те, що повинно характеризувати велику націю.

В наступному реченні *Dead or alive, they hate, being conspicuous or saying anything unconventional* відокремлені узуальні аноніми *dead* та *alive* створюють антитезу, яка набуває комічного звучання за рахунок продовження у вигляді головного речення. В головному реченні ... *they hate being conspicuous or saying anything unconventional* надається загально відома істина: англійці не любляють виділятися, намагаються тримати себе в загальноприйнятих рамках. Але поєднання цієї фрази із прикметником *dead*, яке присутнє в відокремленні, створює комічний ефект: *dead* — мертві — не можуть *hate being conspicuous...* В цьому випадку висміюється чопорність, надмірна стриманість англійців. Для цього автор використовує антитезу (*dead or alive*) та парадокс (*Dead...hate being conspicuous...*).

Увесь наступний абзац *I shall never forget the poor old gentlemen who once travelled with me on the Channel boat. Only the two of us were on deck as a violent storm was raging. Suddenly a fearful gust blew him overboard. His head emerged just once from the water below me. He looked at me calmly and remarked somewhat casually: "Rather windy, isn't it?"* представляє собою уточнюючу деталь. Описується досить реальна ситуація, що надає достовірності усьому, що описує автор. Комічний ефект твориться за рахунок неспівпадання між трагічністю ситуації та формою її опису: *His head emerged just once...* В цьому реченні прислівник *just* — основний засіб, що призводить до комічного ефекту. Словосполучення *just once* відноситься до пласту розмовної лексики, тому в описі подібної ситуації є недоречним.

Описування поведінки людини, що тоне, також дисонує з реальністю: *He looked at me calmly and remarked somewhat casually...* Прислівники *calmly* та *casually* створюють атмосферу спокою і байдужості, що неможливо в такій ситуації. Неозначений займенник *somewhat* є інтенсифікатором, який разом з дієсловом *to remark* робить опис ситуації ще більш комічним. Найбільш значущими лексичними одиницями, які створюють комічний ефект, є дейктичні слова *just* та *somewhat*, які в наданому реченні є синсемантичними та набувають комічного ефекту. Заклучна фраза оповідання представляє собою репліку тонучої людини, англійця, який і в такій критичній ситуації говорить про погоду: *Rather windy, isn't it?* Фраза представлена у вигляді розділового запитання, яке передбачає продовження діалогу. Це речення ставить заключну крапку у відношенні автора до англійців.

Окрім цього, в середину оповідання вводиться опис реальної ситуації, що відбувається із самим автором:

— *Daddy, which of us will get your camera when you die?*

"I'll let you know", I replied "By the way, I am sorry to be still alive. It's not my fault. I can't help it".

Отже, можна стверджувати, що зміст оповідання, що досліджувалося, полягає в кепкуванні з англійців та з характерних їх рис: чопорності, педантичності, снобізму. Д. Мікеш виражає погляд неанглійця на англійські реалії, що виглядають комічними, але є абсолютно нормальними для самих жителів Англії. В оповіданні автор іронізує над байдужістю та внутрішньою стриманістю англійців. Для втілення цих цілей автор вживає низку лінгвістичних засобів, а саме:

– лексичні, найбільш уживаним з яких є оксюморон, що лежить в основі парадоксу;

– лексико-синтаксичні, серед яких найбільшу кількість становить стилістично несумісна лексика, що призводить до ефекту обманутого очікування, антитеза та перифраз;

– синтаксичні, найбільш рекурентним з яких є відокремлення, що лексично дисонує з реченням, від якого відокремлене, та розділове запитання.

Аналіз досліджених засобів творення комічного ефекту дозволяє дійти висновку, що Д. Мікеш використовує такі види комічного, як іронія, збереження подвійного змісту, коли видимий зміст твердження протилежний до прихованого, та гумор, в якому переважає елемент гри, розважальності та знищення негативних явищ.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Грайс Г. П. Логіка та мовне спілкування / Г. П. Грайс // НЗЛ. — М.: Прогрес, 1985. — Вип. 16. — С. 217–237.
2. Гризова І. А. Чувство юмора как критерий интеллекта / И. А. Гризова // Докса: Збірник наукових праць з філософії та філології. — Одеса : ООО Студія “Негоціант”, 2003. — Вип. 3: Гносеологічні й антропологічні виміри сміху. — С. 19–24.
3. Кухаренко В. А., Горшкова К. О., Ємельянова Л. Л. Індивідуально-художній стиль та його дослідження. — К.; Одеса: Вища школа, 1980. — 168 с.
4. Любимова Т. Б. Комічне, його види та жанри / Т. Б. Любимова. — М.: Знання, 1990. — 84 с.
5. Черновол-Ткаченко О. А. Про проблему означення категорії комічного / О. А. Черновол-Ткаченко // Актуальні проблеми вивчення мови. — Х., 1996. — Зб. 6. — С. 87–95.
6. Mikes G. How To Die. Гумористичні оповідання англійських та американських письменників / G. Mikes — Л.: Просвітництво, 1978.